

474(2)

K34/71

J. Sono

b.

1/22

1

0-1b

Hananwa custom (Agriculture, folktales,

diet etc). (various small items of information)

Dinaledi.

Le rena batho ba baso re bitsa dinaledi ka maina a mantisi
e lexo a:-

Senakana, yona ke naledi ya xo tlisa phefo, e sepela thoko
xa mo xo sepelaxo naka, ke naledi ya xo phadina ka matla.

Naka ke ye e raxaxo marixa ka May ya xo raxa ka xo tonya
xo xoxolo.

Maakxala le yona e tla le xo tonya xomme ya omisa meroxo,
xomme yona e raxa kwedi ka moraxo xa naka, e fela le xe dinaka
tse di raxa ke dinaledi di phela di le xona, e fela di no ba le
sebaka sa xo raxa.

Selemela ke dinaledi tse di supaxo di tla marexa ka xo
latelelana xa tsona xomme selemo di swana le tse dingwe.

2

Naledi ya masa xoba Masapulane yona e tswa xe bo yo sa, e
bonthsa xore bosele yona e sepela leetong la ngwadi.

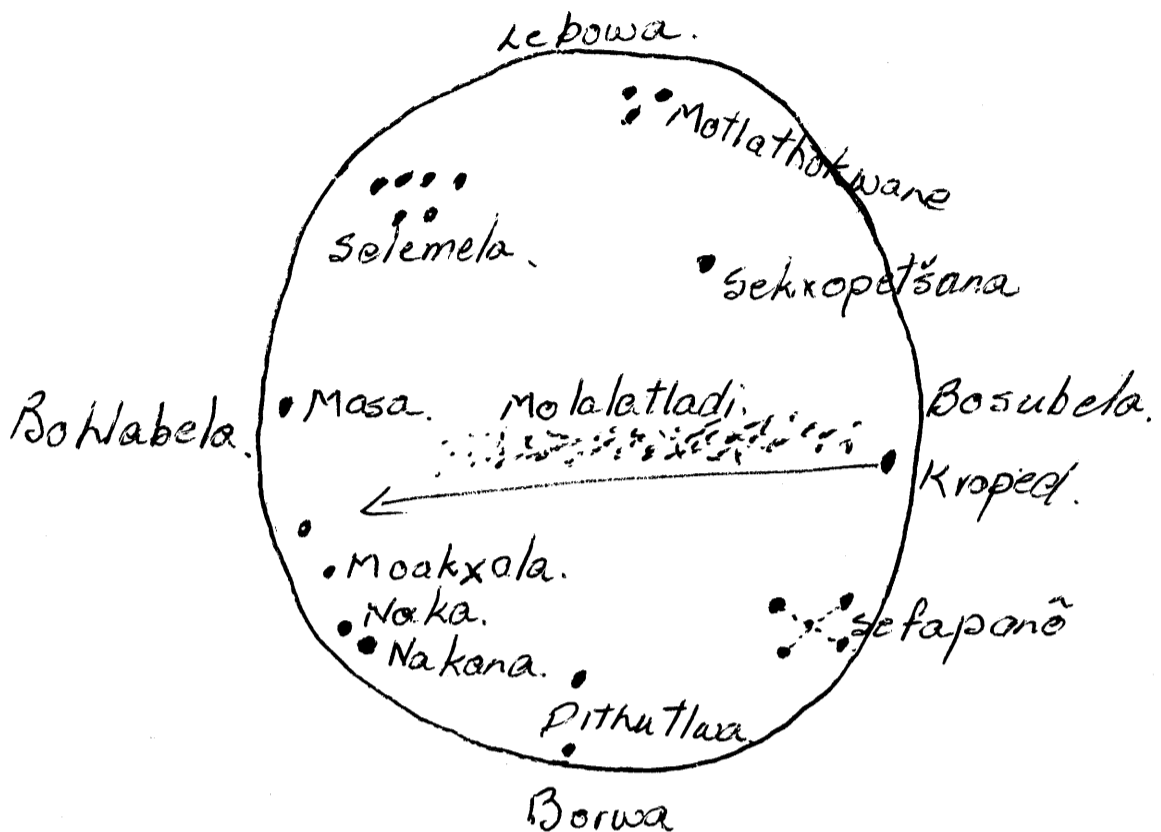
Kxopedi xoba kxopetsana yona e tswa ka pela xe letsatsi le
sa ko subela lebaka la xe xo lewa tsa mantsiboya, ke ka baka le ba
rexo e a kxopela.

Motlathokwane e sepela ka thoko ya leboya.

Molalatladi tsona ke dinaledi tse dintsi tsa xo bonala
xodimo xa dihloxo.

Sefapano tsona di dira sefapa ka thoko ya Borwa bya bosubela.

Dithutlwa di bonala thoko ya Borwa.

le subela e ga re e e ya bohlabela. Gomme e fihla bohlabela
ge batho ba enwa merula.

Ké ka mokgwa wo re bona go madulo a dinaledi.

Ke tsebô ya Photšhane

Thaka ya Maratwa.

O hweditše tsebô yé a le ga Makgatho.

Nkanô.

Kanagêlanô; Ba re e ile e le monna a nyetše basadi ba
ba bedi, bjale a rata mosadi e monyane go feta yo mogolo.
Monna yo bophêlô bja gagwe e be e le go tsoma le go rea dikgaka.
Gomme ge a bôlayilê a fêla a di iša lapêng la yo monyane go
re a mo apeêlê tšona gomme mosadi yo e monyane a re go monna
wa gagwê "Ga ke je dikgaka." Gomme monna yo a fêla a di iša
ka go o monyane le ge a sa je nama ya dikgaka. Gomme mosadi
yo monyane a fêle a re ge a di apêile a di je gomme a botše
monna wa gagwe gore di utswitšwe ke mosadi yo mogolo. Monna
yo a fêla a e lwa le mosadi e mogolo a re o utšwa dikgaka.

6 xa e fihla ya re ka xore ka mo lapeng le bararo, e swanetse xoba e mongwe wa basadi. Xomme a ba tsea a ba isa nokeng, yena o be a loxile lenti ke mo a le kxokilexo xo putla noka ya meetse a mantsi xomme a re basadi ba swanetse xo nyoxa ka lona, yo a hutswitsexo dikxaka o tlo wela ka meetseng. Xomme monna wa basadi ba a re "Xo swanetse xore xo nyoxe yo moxolo pele". Mosadi e mongwe le yo mongwe o be a swanetse xo opela kosa a re "Yo a llexo dikxaka tsa monna a wele, ho-ho ntata, ho-ho ntata kxaowa, kxaowa re xo bone, ho-ho ntata, ho-ho ntata kxaowa". Mosadi e moxolo a thoma xo nyoxa a ntse a epela kosa, xomme a nyoxa botse.

Byale xa thoma yo monyane xo nyoxa xomme yena a re a sa re "Yo a llexo kxaka tsa monna wele", ke xe a wela. Bontsi bya batho bya thoxa taba e, monna yo a fela a dutsi ka khutso le mosadi e moxolo.

7 Xo ile xo nkano xo ile e le monna a tsere mosadi xomme a dula le mmaxo mosadi wa xaxwe. Ka tsatsi le lengwe ba tsea leeto ka moka xomme ba fihla nokeng, ba hwetsa noka e tletse, monna yena a kxona xo nyoxa, byale a boya a tla a nyosa mosadi wa xaxwe, ke mo mokxekolo a belaetsexo a re xa a nhlomphe, xomme monna a boya a tsea mokxekolo, mokxekolo a re o a nyatsa, xomme xe ba fihla xare xa noka mokxekolo a thsela monna ka meetse xomme monna a fetoxa kxokone.

Batho ba thoma xo thsela monna; ke xe monna a thoma xo opela, a re:- "A se nna kxokong, ke se boledi, ke dielwe ke mma a ntia ka meetse, ka ba kxokong". Xomme mokxekolo a ya a dula le ngwana wa xaxwe.

8

Nonwane.

E ile e nkano. E ile e le bananyana ba bahlano ba ya ditlwetlweng, ngwananyana o tee mmaxwe a mo fa tholodi a re:

tholodi e se se xo tswenyaxo tseleng o se supe ka yona.

Ke xona ba sepela leeto ba robala tseleng, ba re xe ba robotse ba bangwe ba thwenya ke dilo. Xomme yena tsa se ke tsa mo thwenya ba tsoxa xosasa ba sepela xe letsatsi le le dihloxong tsa bona ba fihla ditlwetlweng. Ba kxa ditlwetlwa ba tlatsa dithafelo tsa bona. Xomme ba thoma xo bapala. Xe letsatsi le dikela ba tloxa ba re ba ya xae. Mosetsana yo modiedie a lebala tholodi ela, xe ba lebile xae bo mmoxo bona ba tswa xo ba kxahlanyetsa. Xomme Modiedie ya ba xona a kxopolaxo tholodi. A xoma xo e lata a e hwetsa mo ba beng ba bapala. Xomme a hlakana le Mmutla. Mmutla wa re: Modiedie o tswa kae? Modiedie a re: Ke Modiedie! motswa-sebakeng! Ke lebetse tholodi ya kai Tholodi! Ke xe a thoma xo opela a re: Ke "Modiedie! Motswa sebakeng! tholo". Ke lebetse tholodi ya ka tholo. tholodi ya ka seepa baloi tholo. Nka xo supa ka yona o ka hwa tholo. Mmutla a re: "Mabele ka ke je" Modiedie a re: " O ile tholo" Mmutla wa re "Letsatsi o ka se le bone?"

10 Modiedie a re: "O ina tholo" Mmutla wa re: "Bareso nka se ba bone" Modiedie a re: "O ina tholo". Mmutla, "Nko supe re bone". Modiedie a supa wa hwa. A hlakana le pudi le tau, le phiri le phukubye le phofu ka moka a di supa tsa hwa. Xomme a hlakana le Ryenosarase ya re: Modiedie o tswa kae? O ile asa re "Ke Modiedie" ya mmotsisa ye re "O tswa kae? A fela a re " Ke Modiedie" ya ba ya bolaya Modiedie". Seo sa mosela-seripa.

Nowane.

Xomme xe kxosi e lwala xwa tswela motho are xo na le ngaka ka meetseng. Xomme batho ba re e swanetse xo bitswa, xomme motho yola, a ba ruta kosa ya xo bitsa ngaka le xore ba swanetsé xo ema

K34/71

11

senna. ba romela ba mphato wa maoxu xo e bitsa ba bona ba fihla
ba eme pele xa sediba ba thoma xo opela ba re: "Tebang tebo re
nyaka ngaka, re nyaka ngaka motho o a babya .

Ngaka ya re: Xe nka tswa le ka se tshabe na? La wela dihlaka?
Byale xe e re e kxasa meetse, ba tshaba ba boela xae. Ba boela ba
romela marahlwa. a fihla dira byale ka ba pele ba tshaba ba xoma.
Ba romela matula, le bona ba xoma ba tshaba. ba romela Dithaxa le
tsena tsa tshaba. Ke mo ba rometsexo masoboro, basimane ba banyane.

Xe ba fihla ba opela ba re: "Tebang tebo, re nyaka ngaka"
re nyaka ngaka motho o a babya.

12

Ngaka ya re' Xe nka tswa le ka se tshabe na? La wela
dihlaka? Bona ba re: "Re tshaba byang motho a babya". Ya ba
kxasa ka meetse bafela ba eme ba tiisetse xo opela. Ke mo ngaka
e biditsexo ditaola ka ntle xa meetse, basimane ba thopa ba opela
ngaka tswa ya sepela nabo ba tsama ba opela le yona e fetola e re;
Ka tswa le ka se tshabe na? Xomme le bona ba re: "Re ka tshaba
byang kxosi e lwala?" Xomme ba fihla motseng ke xe ba sa opela
ba re: "Tebang tebo! Re nyaka ngaka! Re nyaka ngaka! Motho o a
lwala! Ba romela basimane ba babedi xo tumula diphata tsa kxoro
ngaka ya tsena xomme batho ba be ba maketse xomme ba be ba sa opela.
Ngaka yatsena xo molwetsi ya mo laola, ba hlabisa kxomo tse pedi
e ngwe ya ngaka e ngwe ya basimane ba xo boloka kxosi, xomme xe
ngaka e feditse basimabe bao ba e busetsa xae basama ba opela.

Xomme xe kxosi e fodile ya direla basimane bao monyanya o
moxolo Teboxo xomme le setshaba sa ba reta.

13

Dithai

Thai! Thelo ya tate mmetlwa ke badimo. Ke ngwedi.

Thai! Ke sepela le moedi ke nyaka more mo mtokotoko ka se o hwetse.

Ke thipa ya xo letswa.

Thai! Sediba sa naxoroxaro.

Ke dinko tsa kxomo.

Thai! Ke bitswa ke pula.

Ke mabang.

Thai! Ntlo ya xo hloka monyako.

Ke lexe.

Thai! Ka anera bosasane tlapeng.

Ke makxayi bana ba dinta.

Thai! Poo e xotla xopeng la konko.

Ke thapi.

Thai! ngangaba, ngangaba xa e tsebe mo e tswelaxo.

Ke lexapu.

Thai! Nthso tsa okamela thsweu tsa wela.

Ke thsilo le lwala.

Thai! Hlohloa bupi o je mokotla.

Ke serothwana.

14 Thai! Ke na le poo ekwibidu xe e kxole ke e nthso.

Ke hlaxa.

Thai! Lehodi le kxerekxetla phaxong.

Ke leleme.

Thai! Moloi mmina metlweng.

Ke sefako.

Thai! Mmutla se tsena motseng banna ba ngwanga dithsithsi.

Ke mapolisa, xomke xape ke molato.

Thai! Ke pana polo tse pedi xe ke sela noka ka di panolla.

Ke boramphasane.

Thai! Sekwapana le wele ka merwalo.

Ke sekhopa.

Thai! Ka re ke mo ka re mme sule.

Ke tsela.

Thai! Kxomo yesu mmulelwa xa tee.

Ke lemati.

- Thai! Amutla setoma-toma le tsela.
Ke dimeko.
- Thai! Pitsi e kxotla ka leweng.
Ke leleme.
- 15 Thai! Hlakana hloxo o suwa mokxopha e fela fase o dutse.
Ke xe dikala di sisinyexa kutu e eme.
- Thai! Ke ba ba thsweu makxwatla mengwako ba axa byang.
Ke motlwa xe o axa seolo.
- Thai! Ke kxatlane le lesuboro la Bopedi leswere marumo.
Ke xe tsatsi le hlaba.
- Thai! Ka bereka lelxowa la ntefa ka dineletla.
Ke dinosi.
- Thai! Thata e thsweu nokeng.
Ke kxwedi.
- Thai! Tlou e hwile mmotong ra thsexa sebeta ra thsaba.
Ke ditsie.
- Thai! Monna suo ka mo soding ke marema a xoxela.
Ke nta.
- Thai! Mosimane a feta xwa sala xo nkxa.
Ke (motorokare) sethunthsa lerole.
- 16 Thai! Mosimane a bolela fase xwa palexa.
Ke mokxoma.
- Thai! Ka ya Tswetla ke ija setsepa ka bowa ke ija setsepa.
Ke merwana ya maoto.
- Thai! Leköpu le lekopu.
Ke thsilo le lwala.
- Thai! Ntlo ya xesu ke sekkokolo xa e na monyako.
Ke lexe.
- Thai! Banna seba ka mo soding ba sitwa ke hloxo ya Kadjiri.
Ke letswai.
- Thai! Dikxomo tsa xesu xa di na mebala.
Ke dinala.

K34/71

Thai! Morokolwana wa mpupyana re o ja re dutse fase.
Ke boxobe.

Thai! Lekokoto la mpya-tona le dula ka xo ferekana.
Ke letswa.

Thai! Ra xasa-xasa mphokana byare xo esa ra hwetsa o se xona.
Ke dinaledi.

Thai! Kxarebe tsa masadi xore di fetile re bona ka hloxo xo
falala.
Ke dipudi.

17 Thai! Dikromo tsa matebele xo lema di a koropetsa.
Ke mexwapa.

Thai! Sekhekolwana se letse tseleng.
Ke nko.

Thai! Thata ye thsweu molapong.
Ke kwedi.

Thai! Kowa tlase mokxalakhwena kubu di eme ka mesela.
Ke makwala.

Thai! Ke hweditse banna ba moloto ba rema lesela-phala.
Ke makeke.

Thai! Banyana ba botlokwa ba apere ditlora tsa xo swana.
Ke dikxaka.

Thai! Le xe di ka tswalwa di phaletse mamosu a ka se nkxake xe a
ka nkxaka e kaba ngopa-leso.
Ke Mma.

Nonwane.

Monna e mongwe o be a na le mosadi xomme a sena ngwana,
ka moraxo a belexa ngwana, ngaka ya re ke Seila-tsatsi. Xomme
xwa direxa ngwana kxosi a nyaka mosadi, xomme ba laela basetsana
xore ba tle xe ngwana kxosi a sa balebeletse kwatla ntsi ya mmotsa
xore basetsana xa ba ka moka xo setse Seila-tsatsi, a ba

18 kromisa a re, o nyaka Seilatsatsi, a ya xo batswadi ba xaxwe xomme ba re, a ka mo nyala bosixo ka xore o ila letsatsi. Morwa kxosi a tla bosexo le thaka tsa xaxwe a nyala Seilatsatsi bosexo a hloxa nae, ba ba laela xore xe le ka kwa Thsetlu e bitsa le se e ba kwa o bitsa ba ya Moselapye wa sala o tseela, Seilatsatsi diaparo, xe ba boya ba sepela le Moselapye, Seilatsatsi o be a ba setse moraxo a opela a re, "Xa se Seilatsatsi ke Moselapye! O ntseetse diaparo". Xe ba re ba theetsa Moselabye a re, ke dinonyana.

19 Xe ba fihla pele a bona makeke a topa a ya, xomme ba fihla xae Seilatsatsi a sala dihlareng. Xe batho ba ile masemong Seilatsatsi a tle a some ka xae xe ba bowa a tsamae a dira byalo ka mehla xo fihla xe ba botsisa ngwanabo Masilo e a beng a sala xae ka baka la bokxole ka moso Masilo a sala xomme Seilatsatsi a tla xe Masilo a mmona a mo swara a mo kutisa xore moselabye a se tsebe xomme ba bitsa basadi ka moka xore ba tle ba fofe molete, xomme ka mo moleteng ba be epetse dipitsa tsa mafsi a belaxo. Xomme basadi ka moka ba, thoma ba fofa xe xo etla Moselabye xe a re ke a fofa a bona mafsi ka xore o be a rata mafsi kudu a fofela ka xare xa pitsa xomme xo wela a wela xona.

Ka moraxo xa lehu la xaxwe ba tlisa Seilatsatsi pele xa sethsaba batho ba makala xe ba mmona ka xobane o be a phala batho ka moka ka botse.

Xomme kxosi ya direla morwa wa xaxwe le Seilatsatsi monyanya o moxolo-xolo.

Fuku ye ke tsebo ya Tjaketjake Mabitsela wa Malawo. O tswetswe xe xo busa Mainanela kxosi ya Moletsi. O dula Mokolopong, mme pele o be a dula Moletsi.

Xo tla xa dijo.

Kanaxelano. Kxale kxale batho ba be bas a lese xomme xo hwetsa dijo e be e le modiro wo mothata ka kudu.

Latho ba be ba tsoma diphoofolo ba e ja nama ya tsona. Ba ruile dikxomo ba enwa mafsi a tsona, le xo a boloka ka xare xa lekuka xore a kxahle ba tle ba a je. Xomme ngwaxa wa ditsie e be e le ngwaxa o moxolo wa khero. Batho ba be ba swara ditsie ka botsi xomme ba di apexa ba di anexa xore di ome, xe di omile ba di hloba ka moraxo ba di sila ba di bexa disexong le dipitseng. Xomme ba tla fela ba tsea bupi byo bya ditsie ba dira mokxapho, ba fela ba e ja mokxapho wo. Xomme ka lebaka le lengwe ba be ba eja boloko bya kxomo. Ba be ba bo tsea ba bo ruthetsa ba thsela mafsi ba ja. Xomme xa tla lebaka le lengwe xe monna yo mongwe a tsere basadi ba babedi xomme yena a rata e moxolo xo feta yo monyane. Afela a eja ka lapeng la yo monyane. Byale mosadi yo moxolo tswala lehwufa a hloya yo monyenyane a rata xo mmolaya, byale xe monna yo a bona xore xa a kxone xo dira khutso a thoma xo dira xo sepela le naxa le basadi ba xaxwe. Xomme monna yo a ya a dula kuwa tlase mo dinoka di hlakanaxo, batho xa ba boye ka letadi. Byale xe monna yo a dutse naxeng yeo ya kxaufsi le sehlakahlaka mosadi e moxolo a bona lerotse le ba le bitsaxo le tlikitli xomme yena a sa tsebe xore ke sejo xomme a le tsea a le apexa, a le fa mosadi e monyane xore a je a hwe, yena a be a re ke sehlare sa xo bolaya, xomme xe a bona mosadi e monyenyane a phela le yena a thoma xo ja. Byale moo sehlakahlakeng xo be xo le mabele le wona ba sa tsebe xore ke dijo xomme mosadi e moxolo a boela a rata xo bolaya yo monyane ka xo mo fa mabele a a apailwexo xomme yena a phela xomme ba thoma xo phela ka dijo tsa sehlakahlaka.

Xe monna yo a tloxa mo kxaufsi le sehlakahlaka a tsea peu ya dibyalo tseo xe a fihla a byala tsa bolaya ke sekoro xomme ba a

hlaolela wona a mela botse. Ba re peu ewe e be e tlisitswe ke metse a noka xomme xa ba tsebe xore a be a etswa kae. Xomme batho ba fela ba lona mohlaka xore bafele ba bona dijo tsa xo hlakanthswa le mafsi.

Dimela tsa bakxale.

Mabele-thoro (makxaxa) e be e le sejo se sexolo sa latho ba baso. Xomme mabele-thoro a bitswa ka maina a mantsi ka xo fapana xa mehuta ya mabele-thoro, a mangwe maina sea:-

Modipa ke leina le makxaxa la kxale. Makxaxa xoba mabele-thoro ke leina la peu e tee fela e na le mehuta ya mabele. Mehuta ya makxaxa ke ye moteriana ke makxaxa a maschla a makxuswane.

Lenthata ke makxaxa a mahwibidu a botse ka kudu e lexo xe a etswa sesexong a phadisa seemo sa ona ke mabele a matelele a xo rata xo ja ke maeba, boxobe bya ona bo phala bya mabele-thoro a mangwe.

24

Mokhuphola le seemo sa lona se fetwa ke sa lenthata ka xo nyane efela mzala wa lona ke o mosehla. Lebele le le ratexa kudu ba re le a humisa ke ka baka le ba le bitsaxo mokhuphola ke xore le a khophola motho, xe o le byetse le na le matla a xo mela le xo ema letsatsi le xo na le na le dithoro tse dikxole xomme le tswa ka kudu.

Mokwibitsane e o mokwibidu seemo sa ona se lekana le sa motiriana, lebele le le ratelwa xo butswa kapela xa lona le tsea dikxwedi tse tharo. Ke tsona peu tse nne tse di ratexaxo xo batho ba baso, tse dingwe ke dipeu tse di se naxo maina ka xa hlakanana xa dipeu tsa mehuta-huta.

25

Byale re boletse ka makxaxa ka moka dipeu tse di a burwa, tsa folwa batho ba sila dithoro ba apexa boxobe.

Lebele le lengwe la xo nyako swana le makxaxa ke letodi, le lona le byalwa byale ka makxaxa la lewa dithoro xe le sitswe.

Iehotsa (millet) ke lebele la xo ratexa mo pula e sa nexo ka matla, xomme xe le byetswe le ema letsatsi le xona le butswi kapela le kobe tlala xe mabele-bele a se a butswa, le lona le lewa byale ka makxaxa.

26 Dipeu tse dingwe ke tsa marotse xomme marotse a na le mehuta ya ona e le lethikitla le letelele lepotse ke la nkxolo xomme a a kxabelwa a apea thopi.

Ditloo ke mehuta e mebedi, ditloo-marapo tsa xo epya bana tsa apea dihlakhu.

Ditloo-make di epya lana xomme tsona di ka lewa di le tala xoba tsa xadikwa tsa lewa, mo xongwe di somiswa byale ka sesebo.

Dinawa (kaffir beans) tsona di ba le bana byale ka tsa sekwowa, di apea dihlakhu.

Leraka e lexo kxapa xe e sa le boleta batho ba e bitsa leraka ba eja byale ka lerotse, xomme xe le omile le ba palela xo ja ba le bitsa kxapa.

27 Dinyaba ke peu ye e rexo ke ya lelxaxa e fela yona xa e lewe dithoro e lewa lehlaka e lexo meetse a lehlaka.

Xomme xare xa dibyalo tse makxaxa ke dijo ruri, xe latele lexotsa le letodi. Tse dingwe dipeu ke dijonyana xa di lewe ka kudu

Dikenywa tsa naxa.

Mahlatswa, dinobe, dikhubyana tse di hwetswa kudu Hananwa, Marula, dinee, dimopyane, dimupyane, mabilo, dithokolo, maxoyo, diphaxa ditlatlwa, ditobetobe.

K34/71

Tse dingwe dikenywa tsa naxa si di:-

28

Ke dihlo, dihlabu, matlebo, dithsidi, dihlatywa-moru, dihlalehlale, ditsoma, dipola, maxo ditulatulane, dikomokomo, bolopi, kamoka tse di butswa xo thoma ka kwedi ya November xo fihla ka March ko ngwaxa o mongwe le o mongwe.

Xomme xo na le dikenywa tsa marexa ke masala, ditsadi, le maxwaxwa. Ka moka di hwetsa kua mellwaneng wa Transvaal le Poti (Potuguese East Africa) le boroka.

Ke tsebo ya Mokhudu, o hweditse tsebo ye ka xo sepela byale o dula Nananwa.

Tse dingwe Matlobya di butswa marixa di lewa dikenywa.

Dikxokxono xa di kxobe di lewa nywaxa ka moka e fela marixa di bose.

Diuma le mapuratholom moroba dipe, di butswa xe dikxomo di tsena mahlakeng di lewa dikenywa.

Dikwerekwere, dihlohlo, diodiri, didupa-tau di butswa selemo, di lewa selemo.

Dihlone, diphurokwi, diphula di butswa marixa di lewa dikenywa.

Marutla a butswa marixa a lewa dikxaphana, ka phata, ka seatla o a hlatsa.

Maxwa le ona a lewa kxapana ka phata a butswa xe be buna.

Mako, mphuru, mola, dipidikwa, diphiri-mphiswane, dihlokolwane, digokxwane di lewa dikenywa selemo.

Maapara a lewa dikenywa xe dikxomo di tswa mahlakeng.

Ke tsebo ya Ratau wa Matlwana, e be a dula Hanana xo xo busa Kibi le Kxalusi.

K34/71

29

Mafsi.

Mafsi ke sejo se sexolo xo batho ba baso. Xo xama xa mafsi mosimane e a tsoxa o a hlapa xomme a ya kxorong, xe lebaka la xo xama le fihla mosimane o swanetse xo ema xodimo xa thata ya lesoro, a thome xo hlala mokxosi a re, Thsikwana le hlabile la monye mokxalaka. Ba di bea kante xa lesaka e mongwe le yo mongwe xe a bea o a lothsa lexe e le xore mosimane xa a kxaufsi ke molao xo lothsa.

30

Byale mosemane o tlo thona xo xama a thoma ka ditwetsi ke xore tsa dinamane tse dinyane, moxongwe ke xkomo tsa mothobe xoba kxatsele xe e le tsa kxatsela a thsela ka pitseng ya kxatsele. A xame tse dingwe a thsele ka dithsikwaneng xo fihlela a fetsa. E fela basimane ba ka xama e le ba bantsi. Efela mokxwa wa xo xama ke xore e mongwe a xame e mongwe a kwate.

31

Xe ba feditse yo mongwe o tla ema xape a re, "Mafsi a kxomo lebese". Xomme baranyana ba tla tla ba lothsa yo mongwe le yo mongwe o tsea thsikwana yabo o e isa ka xae. Basemane bona ba swanetse xo sala ba rita kxatsele kxorong. Matsatsi a mararo xe kxomo e tswetse kxatsela e bitswa matswa-xodimo, ke xore kxatsele e kxahla ka nosi xe ba e apeile.

32

Ka moraxo xa fao ba e rita ka bupi xomme mohla namane e ripexa mokhubu kxomo e ya ka xae ke xore mafsi a yona a xamelwa ka xae, mafsi a mafelelo xe e tla xamelwa ka xae xa a apewe xomme ona a ya nwewa. Xomme xe motho a fihla a hwetsa batho ba xama xe a nyaka mafsi o tlo re xo baxami, "A e raxe moeng". Xomme bona ba tla mo fa mafsi a nwa. Yena xe a leboxa o tlo re, "A e tswele thongwana". A ka bolela mmala o mongwe wo a o rataxo. Xomme xe e le mafsi ka xae a tla somiswa byale kaseseba. Mafsi lewa a sa tswa kxorong. Xe e le a mantsi ba tla a thsela ka dikxapeng le ka dithsikwaneng xore a kxatle.

K34 / 71

33 Ba kxale ba be ba somisa ka kudu lekudu e lexo mokxopha wa leseba ka tlase mafsi a lona ba re ke a bose ka kudu. Xomme le dithsikwana di na le lesoba ka tlase. Sa mathomo ba thsela mafsi ka pitseng ya xo hloka lesoba, xosasa mafsi a kxahlile kudu xe e le selemo. Byale ba a okola mafsi a mabotse a ka xodimo xomme ba thsela ka pitseng ye ngwe ya lesoba. Xomme ka tlase xa yona ke lesoba le le fitisaxo mafsi a mathsethse (whey) xo pitsa ya ka tlase.

Mafsi ala a pele xe re okola a bitswa lekxahla. Xomme a okotswexo a bitswa lenge xomme xe pitsa e tletse lenge, lengwe le a thitwa ba hwetsa makhura. Mafsi a a ka jewa ke mang le mang e fela lenge le lewa ke bahlomphegi. Xomme xe ba hlatswa makhura meetse a xo hlatswa makhura ba a bitswa mahlatswetso ba ka seba ka ona xoba ba apexa boxobe.

34 Basimana bale ba kuwa kxorong bona ba ja kxorong ba tswa le dikxomo bona ba phela ka xo ja molatsa, xe ba boya naxeng ba ja molatsa wa boxobe bya bosasa ba seba ka mafsi le nama ya dinonyane le diphoofolwana tse nyane.

Ba re mosemane wa xo ja molatsa o na le lebelo xa lape le xe a isitse dikxomo mokatong. Bona ba tloxo kxorong xe batho ba lle ka lapeng.

35 Nama kesejo se se bexo se sa hlokeke bathong ba baso. Basimana xe ba ile xo disa ba be ba boya le dinonyane tse ba di bolailexo xammoxo le diphoofolo. Mosemana yo a bexo a sa atise xo bolaya o be a bitswa Masia-xodisa. Xomme le kxosi e be e rapa masolo a xo tsoma ba ye ba bolaye diphoofolo tse dintsi, kxosi e ngwe le e ngwe kxale e be e rapa lesolo xoba xa tee ka kxwedi. Xomme xe nama ya lesolo e boile kxosi e tla di abela batho yona e na le tse e swanetsexo xo di ja. Phohu ke nama ye e tsebexaxo ya kxosi.

K34/71

Le lehono motho a re ke moja phohu ke xore o re ke yena kxosi. Le
 meno a tlou a be a iswa mosate. Batho ba be ba sa bolaye diphofofo-
 lo ka kudu tse ba di ruilexo, ba be ba eja nama ya tsona xe di hwile
 lexe kxosi e hlabetse dira xe di tso fenya, le xe ba hlabela menyanya.
 36 Basemane bona ba be ba tlala xo besa nama kxorong, ka ka xe lebaka
 la bona la xo ja le sa swane le la ka lapeng, la ja e sa le ka
 bosasa ba nthaa dikxomo. Ka lapeng ba ya apa nama ya bona ya xo
 seba, nama ka lapeng ba besa xe xo se na sebaka sa xo apa le xe ba
 byaka nama ya xo ja fela.

Temo.

Naxeng ya xeso xo lemewe mabele-thoro (makxaxa) mafela dinawa,
 marotse, mphoxo, ditloxo, dinyoba, maxapu, letodi le lexotsa.

37 Xe e le ka xo ja xa dilo tse re setse re boletse ka letlakaleng
 la dijo. Xomme mo di hlaxaxo xona xa xo tsebye ka xe le kwele
 xe re bolela ka xa dijo. Xomme mo xo dipeu tse xo bipela ditloxo,
 xomme xa re xa dipeu peu ya pele ke lelxaxa le le baxo le bitswa
 modipa, e re e boletsexo xe re bolela ka xa dijo. Modipa pele e be
 e le sejo se sexolo ka matla. Xomme xo tla xa makxowa xwa tla le
 mafela, ke xe batho ba rata mafela kudu, ba thoma xo reta modipa.

Sereto.

Sala mexwe Ramoso, re ja xo ja thweu-thweu ya seloko,
 Wena modipa o sala ma xa maleboxo. Re ya latebeleng naxa
 ya lehumo.

38 Modipa o byetswe pele xa maleboxo ke ka taka le ba rexo sala
 xa maleboxo, xomme xa re tsebye xore ba maleboxo ba tswa nao xa
 Maletse byale ka-xa e le mo ba tswaxo xona.

Modipa o mela xodimo xa thaba o kxona xo emela komelelo, le
 xona o tswa o le botse mo disexong o pala pele xe o eso wa epelwa,

K 34/71

le xona xa o rate ke dinonyana.

Lyalwa ba modipa bo boxale kudu xa bo nowe ke ngwana.

Mokopu ye ke peu ya xo swana le lerotse, o lewa byale ka le-
rotse, ba bangwe ba re ke (maxowane) mesehla o nyako swana le morepa
o a apexiwa byale ka morepa le xe o le tala o a lewa.

Marope le tse di a byalwa di swana le morepa di lewa xe di
apexilwe.

39 Mehlehlwa e a byalwa ya lewa modu byale ka morepa, e ka apewa
xoba ya lewa e le tala.

Letlobye ona ke mohlehlwa o moxolo wa bose byo e rexo ba
thetse suikiri.

Lenonya xo ba lehloko ke sebyalo se ba tseaxo dithoro tsa
sona ba kxotlela moroxo.

Dithsekxele xo ba matlapala di swana le merepa e fela tsona
ke tse diso, le thito ya ona ke ye nyane.

Sefadi xoba kxwadi sona se swana le lerotse xomme sekxahla sa
sona ke se sethata ke xona ba ja botene bya sona.

40 Peu e a kxethwa ka mo xo swanetsexo e ngwe re kxetha botse, e
ngwe re kxetha boxolo, e ngwe re kxetha ka xore mmaya a le bose.
Xomme peu tse di tla bolokwa disexong xoba dikxapeng, le dipitseng
xo fihla xe xo lengwa.

Peu tsa sesotho di a xaswa ka xo phatlalatsa. Batho ba tswa
letsema la xo lema ka xo lema thsemo ya kxosi xomme ba fiwa tumelelo
ya xo lema, peu ba xasa ka seatla. Motho yo mongwe le yo mongwe
o be a xasa ka yena mong xomme a lema thsemo ya xaxwe a le nosi,
xe a palelwa o be a bitsa batho bamo thuse xo lema, xomme a ba nexe

K34/71

byalwa. Letsema le rapya ka byalwa le nama, batho xa ba nyake moputso wa xo feta mo.

41 Ba tla tla ba lema ba enwa byalwa esexo kudu ba ja le dijo. Xomme bosexo ba tla nwa byalwa kuwa lapeng, ba bine, ba opele dikosa mo lapeng la morapa letsema.

Mabele a sesotho a hlaxolwa xa tee, xo tlala xo tla hlaxola basadi, banna le bona ba a hlaxola ka lebaka, xo hlaxolwa ka mexoma xo hlaxola le xona xo ka ba le letsema la xo swana le la xo lema.

Xo buna. Mabele a bunwa marixa ke bana le basadi. Peu ya xo bunwa pele ke lerotse, ka xore e bukwa kapela.

Fola e bunwa lehlabula ke banna.

42 Sa pele batho ba thoma xo ja lehlabula, xo kxa mafela dinawa le tse byalo ke mo ba tlo xo buna dipeu ka xo butswa xa tsona. Le xo buna xo ka direlwa letsema la xo swana le a pele xe motho sa-letse le xe mabele a tletse.

Batho ba kxale ba be ba buna mabele ba fola naxeng a epelwa naxeng ba fela ba e ya xo tsea naxeng e le xore ba dira byalo ka xo thsaba dira, xore xe ba thsaba mabele a sale naxeng ba tle ba boye ba a tsee. Lyale batho ba lehono ba a buna ba a rwala ba a tlisa xae, a folwa xae a epelwa ka masakeng.

43 Ba kxale ba be ba fola ka methse, ba dirile lehudu fase, xomme ba a setle. Lehono makxaxa a folwa ka diphatha mafela a kxobolwa ka mafika.

Makxaxa a epelwa disexong ka sakeng mafela a bewa dihlotlong xe a eso a kxobolwa xomme xe a kxobotswe a bolokwa matlolong, moleteng wa sesoxo ba thsela molora le moko.

K34/71

Ba kxale ba be ba bea disexo ntle xodimo xa diphata ka xare xa dihlare, xore base thswenyexe xe ba tla xo tsea mabele a xo ja, xo fitla xe a fela xe afedile disexo tsa naxeng di khupetswa ka mabyang, tsa xae di a fexwa.

44

Masemo. Masemo xe re bolela ka masemo a Batlokwa, re tla bona xore a a belwa ke kxosi xomme masemo a batamelana, ba beelana mekxano ke xore mo thsemo e felaxo xo ba le sexora, (byang xare xa masemo).

Batho bona ba kxetha mo ba rataxo xo lena xona e fela re bona xore batho ba ka se lese moxola o sa lengwa xe o se na dihlare le matlapa. Efela batho ba rata masemo a kxaufsi le xae kudu ka xobane a hula mosepelo re ka bona a batlokwa a dikeleditse motse. Masemo kxale a be a fetana ka xo sona xa batho le xo se lape xo rema dihlare. Byale masemo a elwa le a basadi fela ke a banna, fela yo a naxo le basadi ba bantsi a ka dumelelwa xo ba le masemo a xo lekana lasadi ba xaxwe.

45

Efela masemo xa a rekanwe, xe ese xo tsea thsemo ya yo mongwe xe a khuduxile le xe a sa e rate, motho o be a ka se ke a amoxwa thsemo ka kxang. Mekxano ya xo se bonatse e be e lokiswa pele ba thoma xo lema.

Ratau thaka ya Matlwana o be a axile Hananwa.

Dinkoko xoba ditsie.

Mehuta ya ditsie ke e mentsi e fela bontsi bya tsona ke tse nyane le moxola wa tsona ke o monyane ke xona xa di tsebye kudu.

Tsile ye e tsebexaxo xaxolo ke makerere e texo ditsie ruri di tla ka bontsi, batho ba di xola e ba sesebo xomme

46 tsona di tla lebaka le lengwe le le lengwe, xomme xe di fihla lehlabula di senya mabele, selemo di fetsa byang. Xomme tsona xe di xotse di a rama ke xore di beela maxe mo mobung xomme tsona di tla feta di eta di hula batho. Xomme maxe a tsona a tla sala a ithwathwasa yaba boyane, xomme byona bo a senya ka xore xa bo tloxe kapela.

Tataxope yona ke tsie ya xo feta lekerere ka xo nyane, xomme yona e ba xona selemo xomme xa e sepele ka seboka batho ba ka e swara mehlakeng.

Mohlhlopudi o feta dingwe ka botelele xomme mmala wa yona ke wo motala, o hwetswa selemo.

47 Mampata-boswa ke e nyane xomme le yona e swarwa mehlakeng. Ditsie tse di ka xadikwa xobatsa beswa.

Makerere a apexwa ka xa a swarwa ka bontsi. Tsie ke sesebo se bose.

Xo ja. Batho ba baso ba ja xabedi ka letsatsi xe e se bana bona ba ja ka letlaka le lengwe le le lengwe xe ba na le tlala, xomme batho ba ja xa tee xe xo na letlala. Dijo di swolwa ke mosadi xola ngwananyana yo a rutilwexo xo apexa xabotse.

48 Basemanyana ba ja ba le nosi ba ka ja ka boxolo xoba ba je le ba malapa a mangwe e fela ba ntse ba ija ka boxolo le bananyana ba ja xo swana le basemana.

Mosadi o ja a le nosi o jela ka pitseng xe a rata a ka ja sethaka le basadi ba bangwe.

Monna yena o jela ka mopong a nosi le yena a ka ja sethaka le banna ba bangwe. Xomme monna o soelwa makakoa seelaxo ka molao xomme ba mo sebetse ka marapo ba thseia moro o monyane.

K34/71

Xo reta monna xe a eja.

Makako a monna a selela, xo seba xa monna ke xo thatha,
wa polopotla o fetsa sesebo.

Molao xe xo lewa ke xo se swara fase le xo se thswe mare.
Motho xe a tla ja o swanetse xo hlapa diatla.

49 Eyalwa. Eyalwa bo apexwa ke mosadi, ba sila mohlaba wa mabele
le mpoxo. Xomme ka ka xe batho ba fetana ba sa swane le mabyalwa
a bona a ya fapana, xo no le ba xo se kxone xo dira byalwa ba dira
byalwa bo bo bitswaxo phire, ke xore xa bo bose le xona xa bo taxe.

Xo na le ba xo dira bya xo bose e bexo byo bo bitswaxo byalwa
bya boxale.

Xo omela mohlaba. Mabele e lexo makxaxa a ya tsewa e le
dithoro, a enwa ka meetse xo tsea letsatsi le xe a le a mabedi,
xomme ba a enola ba a thsela ka sakeng ba a bea felo xa bothito le
xe e le ka moraleng e fela batho xa ba a dumelelwa xo dula xodimo.

50 Xomme ba tla o lesa beke ke mo ba tlaxo xo o nthsa ka sakeng ka
lebaka leo o tlo ba o metse o na le medu xomme ba o tsea ba o
anexa xe o omile, ba tla o sila yaba bupi. Xe ba dira byalwa
ba tla kxa meetse ba thsela dipitseng xomme ba thsela le bupi
bya mohlaba ke mo ba xo bitsaxo xo titiela byalwa xomme xe bo thoma
xo bela ba bo tsea bya apexwa, xomme xe bo fodile bo busetswa ka
dipitseng ba oketsa bupyanyana xomme ba tla thoma xo bela, ke mo
ba tlaxo xo bitsa motho wa xo tseba byalwa xe ba betse a tla a bo k
kwa, xomme xe a re bo betse ba tla bo hlotla, xomme bya thselwa
51 dipitseng xo lokela xo nwewa. Xomme mosadi lapa o tla lea
phihlo, e e tlaxo nowa ke monna wa lapa xe byalwa bo fedile.

Xomme mong wa byalwa o tla bitsa bohle ba a rataxo xo nwa
nabo ke xore ke ba ba mmitsaxo xe ba na le byalwa. Xomme xe

51 cont.

bmna ba biditswe pitsa e tlišwa pele xa bona, xomme mong wa lapa o tla soma a re, "Banna ba xeso se ke bolailexo ke se". Xomme bona ba tla thselana ka boxolo bya moloko, xe ba feditse mong wa byalwa o tla kxa a nwa, ba re ke xo tlosa molemo.

Byale xo tla dula motho wa xo ba kxela ba e nwa, ba ba khotsexo ba tla laela ba sepela. Motho xe a tsena mo ba nwaxo byalwa o a lothsa, xe ba mo dumela o a tsena, xe ba sa dumele o a xora.

END. S.H.H.